

अणुमध्यवीज (anumadhyavija) *n.* name of a hymn [PW]

अणुमध्या (anu-madhya) *adj. (f.)* having a thin waist महतोऽपि महीयांसमणीयांसमणोरपि । त्वत्प्रतीकं विदुर्नूनमणुमध्ये नगस्तनि AlaṅkāṢe. 13. 10 (16); ŚṛṅgāSar. 106.

अणुमत् (anu-ma(n)t) *adj.* an epithet of Śiva सुवेण जुहुयाद्विद्वान् शिवायाणुमते मनाक् MrgendraT. ii. 7. 49 (comm. अणुमत इति हृदादिपरिवार-युक्ताय)

अणुमनःसंयोग (anumanah-samyoga) *m.* contact or conjunction with mind which is atomic (in dimension) येऽप्यजं संयोगं नेच्छन्ति तेषामप्यणुमनःसंयोगोपपत्तेरस्ति संबन्धः NyāyVār. 470. 19 (on iv. 1. 21); द्वितीये अणुमनःसंयोगेऽपि स्वावच्छिन्ने अधिकदेशे च (असमवायिकारणं विमुक्तार्थं) जन-चेन्नियामकाभावात् TattvCin. i(1). 765. 1.

अणुमनोगुणत्व (anumanoguna-tva) *n.* characteristic of being a quality of the mind which is atomic भूजलतेजोवायुगुणानां गुणिना सह ग्रहणम्, शब्दस्य न तथेति न तद्गुणता । अणुमनोगुणत्वमशक्यम् NayaVi. 205. 4 (on i. 1. 5)

अणुमात्र (anu-mātra) *adj.* **Ai** very small or minute (in size), tiny (*lit.* atomic in size) तमात्रं वृहस्पतेः । अणुमात्रेण वपुषा पद्मतन्वाश्रितं प्रसुम् MahāBhā. v. 16. 12; ŚuktiRā. 196. 19; अङ्कुरावस्थायामणुमात्रस्य महावृक्षावस्थायाम् च महतो विकारित्वं विकारित्वादनित्यत्वं च प्रसज्येत NyāySu.(Ja.) 416A. 6 (on ii. 2. 10); माधुर्यं गुडपिण्डे यत्तत्संश्लेषेऽणुमात्रेऽपि PraboSu. 158; **Aii** of the size of a single atom, having atomic dimension सर्वं हि क्षणिकं कर्म गमनमात्रसमुत्पन्नं स्वाश्रयस्योर्ध्वमधस्तिर्यग्वाप्यणुमात्रैः प्रदेशैः संयोगविभागान् करोति PadārthaSam. 292. 12; NyāyVi. 2. 87; यदा ह्यणुमात्र आत्मा भवति तदा यावानेव प्रदेशविशेषस्तैनाधिष्ठितः तन्मात्रगतानामेव सुखदुःखादीनामुपलब्धिः (चि ?) प्राप्नोति TantrVā. 378. 24 (on ii. 1. 5); KalyāKā. 7. 5; उपर्यधःपार्श्वस्थाः षडपि परमाणवः समानदेशा इति प्रथमानुपपत्तेरणुमात्रः पिण्डः प्रसज्येत Bhām. 370. 20 (on ii. 1. 29); ŚrutaPra. ii. 159. 8 (on i. 4. 22); आत्मा विमुः स्यादथवाणुमात्रः संयोगिता नोभयथापि युक्ता ŚaṅkaDigVi.(Mā.) 8. 97; **B** small in measure or degree, very little, slight तस्माच्चरित्रसंपन्नो ब्रह्मचर्यमिदं चर । अणुमात्रेष्ववधेषु भयदर्शी वृद्धव्रतः Saund. 13. 20; अणुमात्रेऽपि वैधर्म्यं जायमानेऽविपश्चितः । असंगता सदा नास्ति GauḍKā. 4. 97; SarvaVeSāSam. 462; तस्मादणुमात्रमपि विशेषमनाश्रित्य न स्वत एव प्रियशिरस्त्वादि ब्रह्मण उपपद्यते BrahmSūBh.(Sān.) 62. 12 (on i. 1. 19); 3. 4 (on i. 1. 0); ChāndoUBh. 77. 18 (on i. 12. 5); अणुमात्रमपि अविकलानुत्तरस्वरूपापरिज्ञानमेव चित्तवृत्तीनां वैषम्यम् ParāTri. 40. 11; BrāraUBhVā. iii. 3. 80; अतोऽणुमात्रेऽपि ज्ञाने (अंशे) नाज्ञानं ते किञ्चित्स्यात् IṣṭaSi. 318. 21; 127. 9; आदेया (? यां) शो नाणुमात्रोऽपि भेदः SaṅkṣeSā. 1. 161 (i. 131. 22); Stotra. 13. 9; नास्ति पुण्यं चाणुमात्रं नरके परिपच्यताम् PadmP. iii. 16. 19; GapeP. ii. 45. 28; ŚivaP. v. 23. 59 (433A. 16); तस्मात् प्रकाशः प्रकाश एव, अणुमात्रमपि न रूपान्तरमस्यास्ति PratyabhiVi. i. 211. 3 (on i. 5. 4); ŚaṅkaDigVi.(Mā.) 3. 74; अणुमात्रमपि नात्र मया मिथ्या वचः कथ्यते Mukundā. 37 (4); **C** very minute (for perception), imperceptible, subtle यदा चाणु-कल्पा ध्वनयस्तदा न तैस्तादृक्कार्यनिर्माणं संभवति यत्रानापदवर्णरूपेण क्रमशोऽभिव्यक्तिस्तेनाणुमात्रस्य शब्दस्य ग्रहणं स्यात् NyāyRa. 884. 20 (on 7. 136); **D** very small (in importance), insignificant योषिता स्वातन्त्र्येण ... सर्वाद्यननुज्ञया किञ्चिदणुमात्रमपि न कार्यं कार्यम् ManvaVi. 685. 25 (on 5. 147)

अणुमात्र (anu-mātra) *n.* (sometimes *m.*) **IA** a small part or particle, a bit, an iota त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम्, नाणुमात्रमपि रूपत्रयव्यतिरेकेण सत्यमस्ति ChāndoUBh. 358. 6 (on vi. 4. 1); KāthUBh. 156. 13 (on 4. 11); KhaṇḍanKā. 1333. 24; PrakāVi. 568. 6; शुक्तिवस्यावयवसंघातविशेषवृत्तित्वाभावादणुमात्रेऽपि शुक्तित्वं पुष्कलम् ŚrutaPra. iB. 33. 15 (on i. 1. 1); अपि चैकैकं (वस्तु) सर्वमोहजं चेत् - नैकमोहक्षयादेकोऽपि मोहजोऽणुमात्रोऽपि नश्येत्, तद्वेतुसर्वमोहाक्षयात् IṣṭaSi. 339. 1; लेशः उपपदं गन्धः अनुबन्धः ईषत्करः इति पञ्च लेशस्य, अणुमात्रस्य च (नामानि) comm. on TrikāṢe. iii. 2. 9; **IB** atoms in general अणुमात्रमिति वक्तव्ये समुदायग्रहणमेको महानिति प्रत्यक्षप्रत्ययविरोध-परिहारार्थम् NyāySu.(Ja.) 389B. 1 (on ii. 2. 7); पीलुः... । अणुमात्रेऽपि ViśvaLoK. 335. 34; **2** a small measure or degree वेदोक्तादणुमात्रेऽपि विपरीतं तु यद्भवेत् । तादृशं वा स्वतन्त्रं चेदुभयं मूलतो मृषा AnuBh. 137. 20 (on ii. 2. 37); **3** nescience alone तत्राणुनामाज्ञानं तच्च द्विविधम् ... अणुमात्रेण बद्धः (पशुः) शुद्धः SetuBa. 250. 26.

अणुमात्रक (anumātra-ka) *adj.* **i** of the duration of a quarter-mora अणुमात्रक इत्येके स्वरमन्थं प्रचक्षते KauhaSi. 9; **ii** of the size of an atom, of very minute size षट्केन युगपद्योगात्परमाणोः षडंशता । षण्णां समानदेशत्वात्पिण्डः स्यादणुमात्रकः Viṁśā. 12; SarvaSiSam. 4 (1). 13; **iii** very little

कथ्यतां गुह्यकाशीश किञ्चिदप्यणुमात्रकम् PadmP.(Rā.) 70. 88; यत्किञ्चित्कुरुते कर्म श्रद्धयाप्यणुमात्रकम् BrNāraP. 4. 10; Stotra. 12. 18; दानं पात्रे प्रदातव्यं नापात्रेऽप्यणुमात्रकम् SaurP. 10. 1; शिवद्रव्यापहरणं गुरोरप्यणुमात्रकम् (पापान्येतानि सर्वाणि ब्रह्महत्यासमानि वै) SaurP. 52. 56; *m.* or *n.* an atom सूक्ष्मः पुंस्यणुमात्रके ViśvaLoK. 247. 38.

अणुमात्रकपिण्ड (anumātraka-piṇḍa) *m.* substance of the size of an atom न चैतदस्ति अणुमात्रकपिण्डप्रतिभासाभावात् DharmoPra. 43. 6.

अणुमात्रकाल (anumātra-kāla) *m.* very short time साधवः ... अणुमात्रकालमपि कल्पसहस्रं मन्वानाः GitāBh.(Rā.) 240. 3 (on 4. 8)

अणुमात्रत्व (anumātra-tva) *n.* the state of being of the size of an atom जीवावयवानां त्वमूर्तत्वात् सर्वेषां समानदेशत्वाविधातान्नित्यमणुमात्रत्वप्रसङ्गः स्यात् TantrVā. 38. 8 (on ii. 1. 5); प्रथमानुपपत्तेरणुमात्रत्वप्रसङ्गः BrahmSūBh.(Sān.) 338. 3 (on ii. 1. 29); 370. 4 (on ii. 2. 12); पिण्डस्याणुमात्रत्वप्रसङ्ग इति परोक्तमनुवदति TātpaT.(Vā.) 651. 11 (on iv. 2. 24); SarvaDaKau. 24. 7.

अणुमात्रदर्शन (anumātra-darśana) *n.* observation of the (fire) small part (of the sun when it rises) अणुमात्रदर्शनात्प्राग्निवभागः PañcSi. 15. 12.

अणुमात्रदृश (anumātra-dṛś) *f.* the knowledge of a very small part (of the object) मेयांशस्यस्तदंशश्चेत्फलं स्यादणुमात्रदृक् IṣṭaSi. 310. 21.

अणुमात्रदेश (anumātra-deśa) *adj.* (the effort) arising from a space of atomic size एवं विश्लिष्टक्रियाचिकीर्षाजन्यादणुमात्रदेशादपि प्रयत्नाद्विश्लिष्टक्रिया युगपदुत्पद्यन्ते TattvCin. i(1). 782. 13.

अणुमात्रदेशता (anumātradeśa-tā) *f.* the state of having a space of the dimension of an atom only अन्ये तवापि सुखादेरणुमात्रदेशतापत्तिः TattvCin. i(1). 765. 2; अव्यवहितसमवायिकारणनियमादेव ... अणुमात्रदेशता दुर्वारैव AdvaiSi. 853. 10.

अणुमात्रप्रमाण (anumātra-pramāṇa) *n.* the measure of a mere atom (लिङ्गम्) अणुमात्रप्रमाणेन प्रत्यहं समवर्धत SkandP. iii(2). 27. 28.

अणुमात्रभेद (anumātra-bheda) *m.* little or minute difference (*lit.* of the demension or size of an atom) यदा कदा वापि विपक्षिषे ब्रह्मण्यनन्तेऽप्यणुमात्रभेदम् । पश्यत्यथामुष्य भयं तदैव ViveCā. 332.

अणुमात्रवृत्तित्व (anumātravṛtti-tva) *n.* the state of existing in a mere atom ननु मनो विमु ... अणुत्वे हि सुखदुःखादेरणुमात्रवृत्तित्वं स्यात् SarvaDaKau. 23. 21.

अणुमात्रशब्दांश (anumātra-śabdāṅśa) *m.* a very small or minute (i. e. imperceptible) part of a sound न च कार्यान्तरारम्भस्तैस्तादृगुपपद्यते । तेनाणुमात्रशब्दांशगृहीतिः केवला भवेत् SlokaVār. 7. 136 (884. 4)

अणुमात्रशेषा (anumātra-śeṣā) *adj. (f.)* having a very little part left behind (*lit.* remaining) उद्बुद्धमेकमपि तेषु किल व्यनक्ति संसारमोहरजनीमणुमात्रशेषाम् NilaVi. 117. 12.

अणुमात्रा (anu-mātrā) *f.* a quarter-mora (i. e. one-fourth of a mora or time required for a short vowel) पूर्वामिरणुमात्राभिः कण्ठयं संसेव्यतेऽक्षरम् AVPari. 47 (2). 7; द्वियम एके द्वियमपरे ता अणुमात्राः TaiPrāti. 19. 3; व्यञ्जनमर्धमात्रा, तदर्धमणु, परमाण्वर्धाणुमात्रा VājaPrāti. 1. 61; अभिनिहितं ... स्वरितोदयानामणुमात्रा निघाता CaturA.(Sāu.) 3. 65; अर्धमात्रा तु पूर्वस्य रज्यते त्वणुमात्रया NāraSi. ii. 4. 6; तस्य (रङ्गस्य) मात्रा तु हृदये अणुमात्रा तु मूर्धनि LomSi. 1. 7.

अणुमात्राक्षर (anumātrakṣara) *n.* speech sound uttered in one-fourth of a mora प्राणादननुप्रायातेन श्वासेनैकेन जन्तवः । हन्यन्ते शतशो ब्रह्मण्यणुमात्राक्षरवादिना ŚadDarSa.(Rā.) 36.

अणुमात्रात्मक (anumātrātma-ka) *adj.* (body) of a small size or dimension अणुमात्रात्मकं देहम् BhaviP. 15A. 1 (i. 4. 46)

अणुमात्रिक (anumātra-ika) *adj.* [*f.* -ā] **i** of the length of one-fourth mora चतसृणां विवृत्तीनामन्तरं मात्रिकं भवेत् । अर्धमात्रिकमन्येषामन्येषामणुमात्रिकम् NāraSi. ii. 4. 3; कम्पेषु प्रथमः स्वारोऽणुमात्रिक इत्यते KauhaSi. 18; व्यञ्जनं त्वणुमात्रिकम् KauhaSi. 74; **ii** of a minute size, of the size of an atom (दुर्बोधनः) उवाच भीष्मम् ... महीं न दद्याद (? म) णुमात्रिकान (? म) णु MahāBhā. iv. App. 60. 44 (16); यदाणुमात्रिको भूत्वा वीजं स्यास्तु चरिणु च । समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्ति विमुञ्चति ManuSm. 1. 56 (ManvaMu. अणवो मात्रा पुंश्टकरूपा यस्य सोऽणुमात्रिकः)

अणुमार्ग (anu-mārga) *adj.* having a very small opening or passage (in case of surgical operation) नष्टं कथञ्चिदणुमार्गमुदीरितेषु स्थानेषु शल्यमचिरेण गतिं करोति BhāvPra.(Bhā.) 8. (48 ? 49). 7 (comm. अणुमार्गमत एवा-दृश्यमानम्)

अणुमिश्र (anu-miśra) *adj.* mixed with particles (of parched barley grains) पुरोडाशपिण्डानणुमिश्रान् ... उपास्यन्ति MānSŚ. 87. 19.